

VAIDA ASAKAVIČIŪTĖ

Vilniaus Gedimino technikos universitetas, Lietuva
Vilnius Gediminas Technical University, Lithuania

KULTŪROS KRIZĖS SAMPRATA OSVALDO SPENGLERIO FILOSOFIJOJE

The Concept of Cultural Crisis in Oswald Spengler's Philosophy

SUMMARY

The article analyzes the insights of the famous German philosopher. Oswald Spengler, on the evolution of civilization and the causes of cultural crisis. In the first part and on the basis of a disjunction between culture and civilization, the article demonstrates that in Spengler's cultural studies, the culture presents vital trends of the evolution of a society: development, freedom of the personality, the period of a creative improvement and prosperity; civilization as the last phase of culture marks the death and stagnation time, and at the same time expresses a cultural crisis as a recession of the authentic creation, finally determining the end of culture. The second part focuses on the relationships between cities and villages; the analysis highlights the opposition between civilization and cultural development. The study examines Spengler's position on the causes of culture crisis. It shows that in a rural environment the vital cultural spirit of individuality, intuition, naturalness, freedom, tradition, values and religiosity is flourishing. City, megapolis, which is a product of civilization, conversely consolidates the urban environment. That environment determines the mass cultural spread, the devaluation of traditional values, consumerism, pragmatism, the fashion cult and the sketchy standards of beauty. Here destructively runs the cultural evolution. Cultural evolution destroys authentic creativity and cultural values.

SANTRAUKA

Straipsnyje analizuojamos garsaus vokiečių mąstytojo, gyvenimo filosofijos tradicijų tęsėjo Osvaldo Spenglerio įžvalgos apie civilizacijos raidos dėsninumus ir kultūros krizės gelmines priežastis. Pirmoje dalyje, remiantis kultūros ir civilizacijos disjunkcija, parodoma, kad Spenglerio koncepcijoje, plėtojant vokiečių kultūros filosofijos tradicijas, kultūra išreiškia gyvybingas visuomenės raidos tendencijas – tobulėjimą, asmens laisvę, kūrybinio augimo ir klestėjimo laikotarpį; civilizacija, kaip paskutiniai jos fazė, žymi mirties ir stagnacijos laiką, o kartu išreiškia kultūros krizę kaip autentiškos kūrybos nuosmukį, galiausiai nulemdama kultūros pabaigą.

RAKTAŽODŽIAI: ciklinė kultūros teorija, kultūros krizė, kūryba, kultūra, civilizacija, miestas, kaimas.

KEY WORDS: the cyclic theory of culture, cultural crisis, creation, culture, civilization, city, village.

Antroje dalyje dėmesys sutelkiamas į miesto ir kaimo santykius, kurių analizė išryškina ciklinės civilizacijos ir kultūros raidos prieštarumą. Nagrinėjamas Spenglerio požiūris į kultūros krizės priežastis ir apraiškas, parodant, jog kaimo aplinkoje klesti gyvoji kultūros dvasia, individualumas, intuityva, natūralumas, laisvė, tradicijos, vertybės, religingumas. Miestas – megapolis, kuris yra civilizacijos produktas, priešingai, įtvirtina aplinką, kuri nulemia masinės kultūros paplitimą, tradicinių vertybių nuvertinimą, vartotojiškumą, pragmatizmą, mados kultą ir paviršutiniškus grožio standartus, kurie destruktiviai veikia kultūros ir meno raidą, sunaikindami autentišką kūrybą bei kultūrinės vertybes ir formas.

Kultūros sąvoka yra labai plati ir daugiareikšmė, todėl neturi griežtos definicijos, ji turi daugybę skirtingų semantinių prasmų ir raiškos formų. Be to, kultūra nėra stabilus, sustingęs reiškinys – ji nuolat savo raidoje kinta, atsinaujina. Daugelis kultūros filosofų individą iškelia kaip svarbiausią kultūros kūrėją. Pagrįsdamas kultūros ir kūrybos santykį, lietuviškos kultūros filosofijos atstovas Antanas Maceina nurodo, jog „kultūrą mes suprantame kaip žmogiškąją kūrybą ir šioje kūryboje matome giliausią kultūros esmę“¹. Juozas Girnius, iškeldamas nenutraukiamas kultūros ir žmogiškojo gyvenimo sąsajas, pažymi, kad „kultūra drauge yra žmogiškosios egzistencijos būtinoji sąlyga ir jos išraiška“².

Šiuo metu labai išsiplėtęs dabartinės kultūros studijų tyrimų laukas rodo, kad į kultūrą jau žvelgiama ne kaip į išskirtinių religijos ar meno kūrinių visumą, bet kaip į visą mus supantį kasdienybės, įvairiausių žmogaus veiklos formų pasaulį ir netgi žmogaus gyvenimo būdą. Todėl svarbu suprasti ir kritiškai įvertinti tuos radikalius pokyčius, kurie nulemia dabartinės kultūros krizę ir tradicinių vertybių nuosmukį, nes stiprėjanti suprekinčios kultūros krizė neabejotinai paliečia visos valstybės, tautos, visuomenės ir atskiro individo egzistenciją, kūrybą, pasaulėžiūrą ir mąstymą. Šios problemos yra ypač aktualios ir svarbios šiandien,

kuomet dabartinėje Vakarų visuomenėje globalizacijos procesai ir spartus technologijų plėtojimas vis labiau skatina kultūrinės niveliacijos tendencijas, tradicinių humanistinių vertybių nuvertėjimą, materializmą, susvetimėjimą, pragmatizmą, formuoja masinę, vartotojišką pseudokultūrą, bet ne skatina autentiškos kultūros išlikimą.

Todėl šiandien itin aktualu atsukti į šias problemas gvildenusių XX a. pradžios klasikų veikalus ir naujai kritiškai pažvelgti į juos. Į klasikinės humanistinės kultūros tradicijos krizę vieni pirmųjų savo dėmesį atkreipė neklasikinės ir gyvenimo filosofijos šalininkai Arthuras Schopenhaueris, Sørenas Kierkegaard'as, Friedrichas Nietzsche bei jų sekėjai Henri Bergsonas, Georgas Simmelis, José Ortega y Gassetas, kurie, kritikuodami pamatinius spekuliatyvios klasikinės kultūros filosofijos principus, iškėlė siekį atnaujinti Vakarų filosofiją, meną, moralę. Kultūrinės krizės klausimus taip pat svarstė egzistencialistinės srovės atstovai, tokie kaip Antanas Maceina, Juozas Girnius, Karlas Jaspersas, Nikolajus Berdiajevas ir kt. Paminėtų mąstytojų veikaluose yra savitai nušviečiamas Vakarų istorijos ir kultūros likimas. Jų filosofinėje kūryboje kultūros krizė interpretuojama įvairiai – kaip Vakarų dekadansas, nihilizmas ar vertybių krizė, arba kaip kultūros tragizmas, masių sukilimas arba Vakarų istorijos pabaiga ir pan.

Tad siekiant geriau perprasti dabartinėje visuomenėje išryškėjusias kultūrinės krizės priežastis ir ateities poslinkių tendencijas, tikslinga kritiškai įvertinti mintis tų Vakarų mąstytojų, kurie dar XIX a. filosofiniuose apmąstymuose gvildeno šias problemas. Vienas ryškiausių iš jų buvo Nietzsche's gyvenimo filosofijos sekėjas Spengleris, kuris pasinėrė į civilizacijos istorijos filosofines problemas, įžvalgiai analizavo kultūros krizės apraiškas. Jo programinis veikalas *Der Untergang des Abendlandes (Vakarų saulėlydis, 1918)* tapo iššūkiu ir viena nuožmiausių Vakarų kultūros kritikų. Spenglerio istoriosofinės idėjos turėjo didelės įtakos vėlesniems kultūros ir civilizacijos tyrinėjimams. Vis dėlto daugelis dabarties kultūrologų, kultūros ir filosofijos istorijos kritikų iki šiol nesutaria ir prieštarai vertina šio mąstytojo palikimą.

Neabejotina, kad daugeliu atžvilgių Spenglerio mintys buvo įžvalgios ir pranašiškos – jos įvardija Vakarų kultūros krizinę būklę, nurodo jos tolimesnį likimą. Paties mąstytojo žodžiais tariant, perėjimas iš kultūros į civilizaciją Vakaruose įvyko jau XIX a. Vadinasi, esame civilizacijos stadijoje, o tai reiškia, kad Vakarų kultūra išgyvena krizę ir artėja prie pabaigos. Tad šio straipsnio tikslas – išnagrinėti Spenglerio kultūros krizės sampratą, atskleisti krizės priežastis ir padarinius. Remiantis kultūros ir civilizacijos disjunkcija, parodyti, jog civilizaciniai pokyčiai turi neigiamą poveikį kultūrai bei žmogaus asmenybei, jo gyvenimo aplinkai. Siekiama pagrįsti, kad kultūrinę krizę lemia civilizacijos iškilimas, kuris sukelia žmogaus asmenybės dvasinę krizę, kūrybinių jėgų ir potencialo mažėjimą bei kūrybinės aplinkos pokyčius.

KULTŪRA VERSUS CIVILIZACIJA

Spenglerio kultūros filosofijoje keliamos dvi esminės sąvokos – *kultūra* ir *civilizacija*. Ši kultūros ir civilizacijos disjunkcija žymi radikaliai skirtingus kultūrų istorijos raidos etapus bei padeda giliau suvokti ir apibrėžti kultūros sampratą, jos krizės priežastis ir apraiškas. Civilizacija, kuri klesti dabarties Vakarų Europoje, išreiškia kultūrinio ciklo pabaigą. Tai periodas, neturintis nieko bendra su autentiška kultūra. Spengleris skelbia kategoriškas ir paradoksalias įžvalgas. Viena vertus, šis etapas žymi aukštos modernios technikos, sistemos progresą, o kita vertus – kultūros regresą, autentiškos kūrybos stagnaciją ir kultūros formų mirtį. Anot Andrijausko, Spengleris iš Nietzsche's perėmė kritinį

požiūrį į naujausias Vakarų civilizacijos tendencijas, Europos dekadanso idėją, kurią pervardijo *Vakarų saulėlydžiu*, ir dar daugelį kitų kultūrinių idėjų³.

Šiame skyriuje analizuojama su gyvenimo filosofijos tradicija glaudžiai susijusi kultūros ir civilizacijos takoskyra yra svarbus kultūrologijos ir kultūros filosofijos klausimas, kuris iki šiol neturi bendros nusistovėjusios pozicijos ir bendro sutarimo. L. Donskio teigimu, panašias idėjas, žyminčias, kad civilizacija yra kultūros gyvybės ciklo pabaiga, krizinė kultūros proceso fazė, destruktivi letalinė kultūra, galima aptikti K. Leontjevo, V. Solovjovo, F. Dostojevskio kūryboje, taip pat šias nuostatas yra plėtoję A. Schweitzeris, N. Berdiajevas, A. Ma-

ceina⁴. Tačiau neabejotinai vieni radikaliausių civilizacijos kritikų pasirodė Ludwigas Klagesas ir Spengleris. Civilizacijos ir kultūros disjunkcija buvo pamatas, kuriuo Spengleris grindė savo gyvenimo filosofiją ir kultūrinę ideologiją. Spengleris aiškiai nurodė, kad kultūros gyvenimas arba, kitaip sakant, kultūra, yra svarbus autentiško gyvenimo rodiklis. Kultūriniame gyvenime klesti individualumas, aktyvumas, meno, mokslo, filosofijos, religijos ir kūrybinių jėgų klestėjimas. Problema iškyla tuomet, kai kultūrinį ciklą keičia civilizacija, kurios technologijos ir poreikiai iš esmės sunaikina kultūrą ir jos galią bei autoritetą visuomenėje. Taigi remdamasis minėta priešprieša, Spengleris iškėlė ir plėtojo mintį, kad kultūros krizė sietina su civilizacijos iškilimu kaip žmogaus kūrybinių galių išsekimu, o kartu asmens dvasine ir vertybine krize.

Vakarų saulėlydyje jis suformulavo savitą kultūros ir civilizacijos sampratą, kuri turėjo didelę išliekančią įtaką visai tolimesnei kultūros filosofijai. Žvelgdami lyginamuoju aspektu, matome radikalų skirtingumą tarp kultūros ir civilizacijos. Kultūra ir civilizacija skiriasi kaip diena ir naktis, kaip gyvenimas nuo mirties, kaip tai, kas gyva, juda, nuo to, kas sustingo ir nebeteko gyvybingumo⁵. Civilizaciją Spengleris įvardija mirties era, o kultūrą – priešingai, aukščiausia vertybe, tautos gyvybės, jos moralinio dvasingumo ir išsivystymo išraiška. B. Bowden pažymi, kad visišką antagonizmą tarp kultūros ir civilizacijos yra išsakęs ir Nietzsche. Nietzsche teigė, kad didžiosios kultūros visada ugdė dvasios laisvę ir buvo moraliai kalbančios, o civilizacijos epochos auklėjo žmones kaip gyvu-

lius, tai netolerancijos metai, sunkiausi žmogaus dvasiai ir prigimčiai⁶.

Spengleris pažymi, kad kultūros iškilimas pirmiausia siejamas su kūryba, kurios procese gimsta nauja kultūrinė forma. Todėl pirmas svarbus žingsnis, tyrinėjant kultūrą, yra suprasti, kokiais regimais pavidalais ji pasireiškia istorijoje. Kiekviena kultūra savitus regimus vaizdinius įgauna per kalbą, religiją, meną, etiką, įvairius literatūrinius kūrinius, politinius santykius ir pasaulėžiūras. Šiuose modeliuose ir kultūrinėse formose slypi unikalūs reikšminiai simboliai, kurie būdingi tik tai vienai konkrečiai žmogiškai kultūrai ir niekada istorijoje nepasikartoja. P. Sorokino teigimu, „viso savo darbo metu Spengleris stengėsi parodyti, kaip kiekviena kultūra kuria savo asmeninį tipą ir suteikia unikalų prasmę bei stilių menui, filosofijai, religijai, mokslui ir praktiškai visiems kultūriniam ir socialiniam reiškiniams“⁷.

Tyrinėdami Spenglerio kultūrologinės nuostatos, galime matyti, kad jos yra nukreiptos prieš vakarietiško europocentrizmą ir tiesinės civilizacijos istorijos viziją. Pasaulyje, giliu šio filosofo įsitikinimu, skleidžiasi skirtingų kultūros formų įvairovė. „Aš regiu spektaklį daugybės galingų kultūrų“, – rašo Spengleris⁸. Kiekviena kultūra yra ypatinga kaip atskiras, uždaras, savarankiškas pasaulis. Ji kaip gyvas organizmas išgyvena atitinkamus raidos etapus – gimsta, bręsta ir miršta. Todėl, žvelgiant iš Spenglerio pozicijų, istorijoje nėra nei progreso, nei regreso, egzistuoja tik cikliškumas. Ši Spenglerio pozicija atmeta linijinę istoriją ir atspindi graikišką mitologinį laiko suvokimą, kurį jis perima iš Nietzsche's. Klauso Fischero pastebėjimu, Spenglerio mąstymo

pirminės prielaidos savo kilme buvo graikiškos – jis susižavi graikų filosofais, būtent Herakleito nuolatinės kaitos idėja⁹.

Taigi Spengleris kultūrų prigimtyje išvelgia nuolatinę ciklinę kaitą, kurią metaforiškai lygina su metų laikais. Kiekviename kultūriniame metų cikle slypi tam tikras lygis, kurį pasiekus iš esmės neišvengiamai pereinama į kitą etapą. Glaustai apžvelgiant kultūrinių ciklų analizę, galima pažymėti, kad trys laikų tipai – pavasaris, vasara ir rudenio – atspindi kultūrinį laiką – kultūros vystymąsi, augimą ir saulėlydį. Paskutinėje – žiemos pakopoje įvyksta kultūros regresas, ji praranda kūrybinę potenciją bei gyvastingumą ir tampa civilizacija – dirbtiniu mechanizmu. Apibendrinant šiuos ciklus, galima pasiremti Stuardo Hugheso pastebėjimais, kad „kultūros fazė – tai visuomenės kūrybinio aktyvumo laikotarpis, o civilizacija – teorinės sistemos ir materialinio komforto stadija. Pirmoji apima visuomenės pavasarį, vasarį ir rudenį, antroji – jos žiemą“¹⁰.

Šios išvalgos leidžia pagrįstai teigti, jog Spengleris matė neatsiejamą ryšį tarp kultūros ir kūrybos. Autentiška kultūra egzistuoja ir gali išlikti tik kaip gyvas organizmas, gyvoji kūrybos jėga, pasireiškianti formų gausa per įvairias visuomenės, menines ir kultūrinės formas. Taigi kultūrinių ciklų tapsmas ir vystymasis pirmiausia pasireiškia kaip kūrybinė jėga. Ir jeigu civilizacija turi polinkį į stagnaciją ir dvasinį pasyvumą, tai kultūra visa savo esybe reiškiasi dvasine kūryba, kova ir atsinaujinimu. Ir ši kūryba savitomis formomis ir unikaliais simboliais pasireiškia ne tik mene, bet ir politikoje, teisėje, literatūroje, moksle, filosofijoje ir visose žmogiškojo gyveni-

mo ir veikimo srityse. Taigi nuo žmogaus vidinių kūrybinių galių priklauso ne tik jo gyvenimo kokybė ir asmenybės saviraiška, bet ir visos kultūros vystymasis. Kultūra, jos vertybės ir formos yra kūrybinės žmogaus galios išraiška.

Kultūrinei kūrybai ir jos formoms reikštis svarbu individualumas, spontaniškumas, intuícija. Todėl į civilizaciją Spengleris žvelgia kritiškai, nes civilizacijos intelekto raiška ir technikos suklestėjimas vis labiau užgožia šį natūralumą, spontaniškumą, kurį pakeičia dirbtinumai ir mechaniniai procesai, kurie žmogų padaro nelaisvu technikos vergu. Spengleris, kaip ir jo šalininkai – Schopenhaueris, Nietzsche, Bergsonas bei kiti gyvenimo filosofai, kritiškai žvelgdamas į klasikiniame metafizinėje filosofijoje puoselėtą proto ir sistemos kultą, atsiroboja nuo racionalistinės pozicijos, aukštindamas iracionalų kūrybinį žmogaus pradą. Intelektas žmogų suvaržo, jame nebelieka laisvos kūrybinės dvasios, proto galia ribota – jis geba tik analizuoti ir interpretuoti, atkartodamas jau anksčiau sukurtas formas. Todėl, kaip tvirtina Spengleris, technikos iškilimas ir proto suabsoliutinimas nurodo autentiškos, originalios kūrybos stygių. Vadinasi, besiplėtojanti dabarties visuomenėje techninė pažanga neatspindi dvasinės ir kultūrinės žmogaus pažangos, priešingai – ji slopina kultūrinių vertybių vystymąsi.

Jamesas Kiddas kritiškai pažymi, kad Spengleris veikale apie žmogų ir techniką¹¹ siekia paneigti savo ankstyvojo kūrybinio laikotarpio pesimistines idėjas, kurias skelbė „Vakarų saulėlydyje“, teigdamas, kad technologijos reprezentuoja aukščiausią žmogaus pažinimo išraišką ir kūrybines kompetencijas. Minimas

autorius kelia tezę, jog vėlesnio laikotarpio kūryboje išskyla Spenglerio tvirtinimai, kad modernios technologijos gali būti traktuojamos kaip paskutinė, aukščiausia žmogiškos kultūros vystymosi stadija¹². Tačiau nesuklysimė teigdami, kad visuminiame Spenglerio kultūrinės krizės kontekste civilizacija yra suvokiama kaip dirbtinė ir kraštutinė būseną, baigiamasis kultūros etapas. Kultūros ir civilizacijos priešprieša išskyla kaip gyvo organizmo ir mirusios struktūros, kūrybos ir mechaniškumo antitezė. Kalbant paties Spenglerio žodžiais, tik kultūros dirvoje gimsta kūrybiniai genijai, civilizacija lieka tuščiagarbė, joje gimsta intelektualiniai herojai, kurių didžiausias galia yra analizė ir interpretacija¹³. Spenglerio sekėjas Berdiajevas, analizuodamas techninės civilizacijos ir kultūros priešstatą, taip pat nurodo, kad civilizacija sustabdo kūrybinę asmens saviraišką. Kultūra išreiškia laisvą ir kūrybinį žmogaus dvasios siekį prasiskverbti anapus „objektų“ pasaulio, augti, kisti, formuotis, o civilizacijos siekis yra saugiai ir patogiai įsitvirtinti „objektų“ pasaulyje, jį užkariauti ir jame viešpatauti.

Taigi šiame tyrinėjimo kontekste matome, kad Spengleriui kultūros krizę ir pabaigą žymi civilizacijos era, neturinti nieko bendra su autentiška dvasine kūryba ir kultūra. Tad galime teigti, kad Spenglerio disjunkcija kultūra ir civilizacija atskleidžia radikalią skirtį tarp kultūros ir antikultūros. Antikultūra apima viską, kas priešiška kultūrai, ir glaudžiai siejasi ne tik su kūrybine krize, bet ir su žmogiškųjų vertybių krize. Keliant klausimą, ar galima kaip nors kultūrai išvengti šios tragiškos baigties, Spengleris atsakytų, kad ne – „civilizacija yra

neišvengiama kultūros lemtis“¹⁴. Taigi kultūros krizė yra neišvengiamas Vakarų istorijos likimas. Tai reiškia, kad visos pastangos išvengti krizės ar sustabdyti kultūros irimą yra bevaisės. Kultūrai jau nuo jos regimo pasirodymo yra lemta išnykti. Tą atskleidžia Spenglerio ciklinė kultūros teorija, pagal kurią kultūra traktuojama kaip mirtingas esinys. Ši mirtis ir sunykimas slypi pačioje kultūros prigimtyje, nes kitu atžvilgu kultūra nebūtų gyva, o tik mechaniška sistema. Anot Spenglerio, kaip ir kitos gyvosios gamtos formos, „kultūra pereina individualius žmogaus gyvenimo tarpsnius. Kiekviena iš jų pergyvena vaikystę, jaunystę, brandą ir senatvę“¹⁵ ir galiausiai miršta. Stagnacija, kaip tam tikra kultūrinės krizės išraiška, gali užtrukti dar ilgus šimtmečius, visgi tai neišvengiamas procesas. Kultūra miršta, kai jos dvasinė prigimtis realizuoja visas vidines galimybes ir potencialias. Dėl to, anot Spenglerio, kultūros dvasinėje prigimtyje slypi nuolatinė įtampa, prieštaravimas ir kova prieš beformiškumą, o kartu siekis įveikti jau sukurtas kultūrinės formas ir šitaip toliau kurti, realizuoti.

Simmelis savo veikale apie kultūros filosofiją¹⁶, paveiktas Spenglerio idėjų, skelbė, kad kultūros tragizmą nulemia tai, jog gyvenimas nuolat susiduria su savo paties sukurtomis formomis, o tai veda prie kultūrinės krizės situacijos. Juk forma yra tai, kas suteikia apibrėžtį, galutinį tikslą, vadinasi, nurodo kultūros užbaigimą. Taigi, viena vertus, galime teigti, kad sukurtos kultūros formos stabdo tolimesnę kūrybinę kultūros sklaidą, kita vertus, kartu tai tampa nauju „iššūkiu“ įveikti kelyje pasitaikančią ribą kuriant naujas kultūros formas.

Kaip jau buvo minėta, kalbėdamas apie kultūrų ciklus, Spengleris nurodo, kad kultūra, išgyvendama savo saulėlydį, tampa nebevaisinga, ji nebegali formuoti naujų formų ir pradeda nykti. Taigi civilizacija reiškia kultūros žlugimą ir mirtį ta prasme, kad ji praranda gebėjimą kurti naujas, autentiškas kultūrinės formas. Civilizacijoje kūryba pasireiškia tik kaip interpretacija, kopijavimas jau esamų kultūrinių ar meninių formų. Naudojant Spenglerio terminus, tokių formų sukūrimą ar sudarymą galima įvardinti kaip pseudomorfozę. Pats dėmuo *pseudo* nurodo tai, kas netikra, tariama, apgaulinga. Todėl, kaip tvirtina Spengleris, būtina skirti autentišką, tikrąją kūrybą, tai yra kultūrinę kūrybą, nuo civilizacijoje įsitvirtinusios kūrybos. Kultūrinė kūryba visada yra nepakartojama, vienintelė ir originali, ji siekia kokybės ir vertės, o civilizacija ir masinė kūryba – kiekybės ir pelno. Taigi, remiantis šiomis išvalgomis galima teigti, kad civilizacijoje formuojasi pseudokūryba, kuri, nesvarbu, ar meno, ar muzikos srityje, remiasi tik skonio ir sėkmės kultu, paviršutiniškumu, mėgdžiojimu, kopijavimu, siekiant suteikti pramogą masėms, patenkinti jų vartotojiškus poreikius ir šitaip įgyti kuo daugiau garbės ir pelno. Tai rodo, kad laisvą ir autentišką kūrybą pakeičia betikslis kopijavimas ir manipuliavimas, įsigali mados kultas, paviršutiniški grožio standartai, kurie turi destruktivų poveikį kūrybai ir kultūrai. Kultūros produktų kūrimas tampa verslu. Iš to kyla kultūros ir kūrybos devalvavimas ir nuosmukis. Menas, kuris yra vienas svarbiausių kultūros raiškos formų, civilizacijos epochoje nuvertėja, prarasdamas savo autoritetą, vertę ir simbolinį turinį.

Romantikai ir neklasikinės filosofijos tradicijos atstovai skelbė, kad būtent per muziką ir meno kūrinius geriausiai atskleidžia žmogiškosios egzistencijos prasmė ir būties slėpiniai. Akivaizdu, kad meno ir kultūrinės kūrybos krizė pasireiškia tuo, kad menas praranda šią savo prigimtinę paskirtį. Kultūros produktai tampa tik perkama – parduodama ir greitai suvartojama preke. Toks kultūros masiškėjimas grindžiamas komercinėmis nuostatomis, todėl nepaisoma tradicinių vertybių. Tai nulemia visuomenės demoralizaciją ir kūrybiškumo menkėjimą. „Įtakingi postmodernizmo ideologai (Deleuze, Joseph Beuys, Günter Kunert, Jean Baudrillard), plėtodami Schopenhauerio, Nietzsche's, Spenglerio, Theodoro Adorno, Heideggerio motyvus, prabyla apie postnihilistinę Vakarų civilizaciją, kurią laiko nenatūraliu, negyvu organizmu, kuriame išnyksta gyvybinė energija, kūrybinis dvasios polėkis, sugebėjimas kurti reikšmingas vertybes.“¹⁷

Taigi Spengleriui kultūros krizė pasireiškia kaip žmogaus kūrybinių galių išsekimas ir autentiškos dvasinės kūrybos krizė. Berdiajevas knygoje *Kūrybos prasmė*¹⁸ asmens kūrybingumą laiko pagrindiniu žmogaus dvasios, jo asmenybės bruožu. Kūrybingumo nebuvimas rodo žmogaus nesugebėjimą įprasminti savo egzistencijos, kurti savo gyvenimo, pasaulėžiūros ir kultūrinių vertybių. Berdiajevas, kaip ir Spengleris, priskiriamas tai filosofinei kultūrinei tradicijai, kuri skelbia, kad Vakarų Europa iššvaistė savo kūrybines galias ir jos kultūra yra krizinės būklės.

Apibendrinant šio skyriaus išvalgas galima teigti, kad mūsų aptarta principi-

nė kultūros ir civilizacijos skirtis nurodo kultūrą kaip aukščiausią visuomenės dvasinio ir moralinio išsivystymo stadiją, o civilizaciją – kaip visuomenės tobulėjimo sąstingį. Kultūros vystymasis yra glaudžiai susijęs su prigimtinė, sponta-

niška, intuityvia žmogaus kūrybine galia. Civilizacijos eroje iškilę technologiniai laimėjimai ir masinės kultūros apraiškos nulėmė žmogaus kūrybinių galių ribotumą ir išsekimą, o kartu ir visų žmogiškųjų tradicinių vertybių nykimą.

MIESTAS IR KAIMAS

Spengleris *kultūros ir civilizacijos* nesuderinamumą ir prieštaringumą siekė pagrįsti *miesto ir kaimo* antiteze. Miestas yra civilizacijos produktas, todėl miestas ir jo „kultūra“ iš esmės yra kažkas visiškai priešinga kaimo kultūrai, kuri saugo tradicijas ir kultūros gyvąją dvasią. Čia tik glaustai verta paminėti, kad Spengleris atskyrė ir teigiamai vertino kultūros epochoje susiformavusius miestus, kurie civilizaciniuose procesuose transformuojasi į galingus didmiesčius. Būtent technikos progresas sukuria gigantiškus pasaulinius miestus, kurie tampa kultūros žlugimo simboliu. „Miestas – megapolis, – rašo Spengleris, – tampa tuo tašku, kuriame susitelkia visų tolimų šalių gyvenimas, o tuo metu likusioji dalis džiūsta.“¹⁹ Spengleris šį procesą įvardija ne tik kaip kultūrinių vertybių ir tradicijos nyksmą, bet ir kaip žmogaus nuasmeninimą, jo dvasinę degradaciją. Įtakingas civilizacijos teoretikas Mumfordas Spenglerį laiko svarbiu kultūros teoretiku, kuris atskleidė pražūtingą didmiesčio įtaką kultūrai ir žmogaus asmenybei, nurodydamas, kad visuomenės galių sutelkimas į vieną tašką turi destruktivyvų poveikį kultūros gyvybingumui ir yra regimas kultūros krizės ženklas.

Analizuodamas motyvus ir priežastis, kodėl tokie didieji miestai yra kultūros regreso ir sustabarėjimo pradžia,

Spengleris nurodo daug vidinių ir išorinių pokyčių, kuriuos sukuria ir įtvirtina miesto aplinka bei jo poreikiai. „Civilizacija ir miestai suformuoja inteligentią – ambicingą, tuščiaagarbę, skeptišką ir rafinuotą, nekūrybingą ir be šaknų.“²⁰ Žmogus tampa visiškai neprisirišęs prie savo vietos, aplinkos, tėvynės, jis tampa klajokliu ir emigrantu. Todėl iš esmės pakinta jo santykis su gimtąją žeme ir tautiniu identitetu. Jam „ten, kur gerai, ten ir jo tėvynė“²¹. Tėvynės fenomenas yra kultūrinis kaimo tradicijų paveldas, kuriame skleidžiasi prasmingas ir autentiškas žmogaus gyvenimas. Todėl žmogus, pasitraukęs iš kaimo į didmiesčius, atitrūksta nuo savo gimtųjų ištakų ir gyvenimo pagrindų. Šitaip jis netenka gyvybinių energijų, būtinų kultūrinei kūrybai ir dvasiniam tobulėjimui. Vadinas, kultūros krizė kaip žmogaus kūrybinio potencialo išsekimas įvyksta dėl to, kad prarandamas prigimtinis ryšys, kuris sieja individą su gimtąja žeme, tradicija, religija ir bendruomene. Anot Spenglerio, žmogus, emigruodamas svetur, tampa nevaisingas, jis persikelia į kitas jam negiminingas kultūras, atitrūksta nuo savo tradicijos ir šeimos vertybių. Tai reiškia, kad kartu prarandama vidinė savastis, tautinis tapatumas, istorinis jausmas, tėvynė, o tai yra pamatas, iš kurio kyla autentiška kūryba, meno kū-

riny, tikrosios vertybės. „Autentiški kūriniai iškyla į paviršių iš žemės gelmių, nes joks tikras poetas, filosofas ar menininkas nekirsias savo šaknų ir nutolsias nuo gimtojo kraštovaizdžio. Ryšio su tėviške praradimas nužudo kiekvieną tikrą talentą.“²² Todėl megapolis, internacionalumas, kosmopolitiškumas, globalizacija – šie civilizacijos dariniai naikina, suardo aplinką, kurioje tarpsta kūrybingas kultūros žmogus ir kultūrinės formos.

Taigi šiame kontekste matome, kad Spengleris, išskeldamas miesto ir kaimo priešpriešą, siekė parodyti, kaip kultūra ir jos klestėjimas yra glaudžiai susiję su žmogaus gyvenimu, jo aplinka ir siela. Juk kultūra bendriausia prasme gali būti apibrėžta kaip žmogaus gyvenimo ir veiklos būdas. Miesto žmogaus sugebėjimai suprasti kultūrą, jos tradicijų reikšmę smarkiai sumenkėja, maža to, jis kategoriškai atsiriboja nuo savo dvasinių šaknų. Civilizacija ir racionalus mąstymas yra dirbtinis, nuo gamtos ir žmogaus atitrūkęs darinys. Provincijos žmogus, priešingai nei miestietis, yra gamtos žmogus, gyvenantis vienybėje su būtimi, su gamta ir žeme. Jis save supranta ir atranda kaip neatsiejamą nuo savo gimtųjų namų, kaimo, vietovės tradicijos ir religinių formų. Tyrinėjant kultūros fenomeną, yra pastebimas „glaudus kultūros ryšys su vietove, žeme, ji susijusi su žmogaus gyvenama aplinka ir kasdienybe, nes kultūra auga kaip augalas savo žemėje“²³. Todėl kultūra klesti toje aplinkoje, kur yra giliai įsišaknijusi tradicija, tikėjimas bei tautinė savastis. Taigi apibendrinant galime teigti, kad kultūra savo pagrindą turi kaimo tradicijose ir aplinkoje, o civilizacija sukuria aplinką, kurioje dominuoja ne žmogaus

natūrali prigimtis ir tradicija, o technika ir intelektas. Šia prasme žmogaus kūrybingumas susijęs su tam tikra socialine ir kultūrine aplinka, kuri šį kūrybingumą gali skatinti ir slopinti.

Vadinasi, žvelgiant iš Spenglerio pozicijų, civilizacijos sukelti aplinkos pokyčiai turi neigiamą poveikį žmogaus asmenybei, jo dvasinei kūrybai ir vertybinėms nuostatomis. Arba, kitaip tariant, kultūros nuosmukis ir krizė glaudžiai siejama su žmogaus dvasine krize. Civilizacijos žmogus, kaip nurodo Spengleris, – „tai naujas didmiesčio dirbtinis žmogus, klajoklis, parazitai, tradicijų nesaistomas, beformė masė, gryno fakto žmogus, nereliginas, nevaisingas, inteligentiškas, bergždžias, neorganiškas“²⁴. Taigi šiame kontekste regime, kad kultūrinės krizės pasekmės gali būti suvokiamos ar perteikiamos per šią iš esmės morališkai deformuotą žmogaus asmenybę. Galiausiai Spengleris, parodydamas destruktivias pasekmes, civilizacijos žmogų pavadina jau nebe žmogumi: tai „*miestus statantis gyvūnas*“. Tad Spenglerio kultūros filosofijos kontekste kultūrinę krizę galime įvardyti ir kaip *miesto pergalė prieš kaimą*, visa tai charakterizuoja didžiąją Vakarų kultūros pabaigą.

Schweitzeris, kuris buvo stipriai paveiktas Spenglerio kultūrologinių idėjų, analizuodamas Vakarų kultūros žlugimo priežastis, taip pat konstatuoja dvasinį kultūros nuosmukį, kurį sukelia miestai: „Atėjo laikai, – rašo Schweitzeris, – kai reikia gelbėti kultūrą nuo dvasinės stagnacijos, dėl kurios kalti didieji miestai ir jų gyventojai“; ir toliau: „...laisvės praradimo ir mąstymo sumenkėjimo atžvilgiu blogiausioje padėtyje atsidūrė didžiųjų miestų žmonės“²⁵. Miestai kuria visuomenę, kuri yra pilka ir bedvasė, nelaisva,

valdoma nuomonės, stereotipų – tai masės. Toks masių kultūros iškilimas ir įsitvirtinimas yra svarbus kultūros krizės požymis. „Nietzsche gali būti vertinamas kaip vienas iš pirmųjų teoretikų ir kritikų, gilinęsis į moderniosios kultūros negatyviusius gyvenimo aspektus. Nietzsche masinę kultūrą suprato kaip dekadanso ir nihilizmo jėgą, paveikusia autentiškąją kultūrą ir kuriančią vidutinių kultūrą. Jis skelbė, kad masės veda link minios konformizmo, produkuoja masinį manipuliavimą ir homogenizavimą, žalojančius vitalinę gyvenimo energiją, kūrybiškumą ir aukščiausių individualumą.“²⁶ Nietzsche’s išplėtotą nuosekli masinės kultūros kritika turėjo didelį poveikį Spenglerio kultūrinėms idėjoms. Masių kultūra, pasak Spenglerio, visiškai priešinga aukštajai kultūrai, masės su neapykanta persekioja ir naikina bet kokią kultūrinę formą, vertybes, individualumą, žinias²⁷. Spenglerio sekėjas Ortega y Gassetas, pratęsdamas Spenglerio išvalgas, savo knygoje *Masių sukilimas* stubinamai perteikė masių išgalėjimą ir jų pražūtingą pavojų Vakarų visuomenei ir kultūrai. Masės žmogus suvokiamas kaip inertiška asmenybė, kuri yra dvasiškai neveikli, nerangi, ribota, pasyvi, vartotojiška, nekūrybinga, uždara. Todėl masių iškilimas ženklina didžiąją kultūros ir vertybių krizę, hierarchinių kultūros principų ir normų eroziją²⁸.

Taigi Spenglerio ir jo bendraminčių kritinės išvalgos atskleidžia, kad didžiųjų miestų formuojama ir diktuojama masinė kultūra persmelkta vartotojiškos ir pragmatiškos dvasios ir iš esmės sunaikina autentiškos kultūros ir vertybių pamatus, ji paneigia žmogų kaip svarbiausią kultūros kūrėją, užkerta kelią formuoti autentiškos kultūros formas ir

destruktyviai veikia žmogaus asmenybę ir jo gyvenimą.

Tad glaustai, lyginamuoju aspektu žvelgiant, megapolio ir kaimo aplinka turi skirtingą poveikį kultūrai, asmens kūrybiniam gyvenimui ir vertybėms. Didmiesčio aplinkoje klesti masinė kultūra, sėkmės ir mados kultas, stereotipai, paviršutiniški grožio standartai, pragmatizmas. Tai svarbūs veiksniai, stabdantys kultūros pažangą. Provincijos aplinkoje, priešingai, klesti autentiška kultūra, individualumas, intuicija, natūralumas, laisvė, tradicija, vertybės. „Civilizacijos ir kultūros nesuderinamumą galima apibrėžti dar viena svarbia opozicija *religinis tikėjimas ir ateizmas*. Būtent religinė problema Spenglerio filosofijoje glaudžiai susijusi su kaimo ir megapolio skirtumu. Mat tikrasis religinis tikėjimas kyla iš žmogaus širdies, bet ne iš proto, todėl megapolio žmonėms tampa neįmanoma tikėti, nes jų gyvenimą valdo mechaniskas intelektas.“²⁹ O tai iš esmės keičia žmogaus dvasinį pasaulį, jo būtį, egzistencijos pajautimą, visuminį pasaulio matymą.

Taigi trumpai apibendrinant galima teigti, kad civilizacija nuasmenina, dehumanizuoja žmogų, suformuodama masės žmogų, kuris tampa nelaisvu, nekūrybingu, beveidžiu žmogumi ir kurį visiškai įtraukia ir niveliuoja miesto aplinka ir industrija. Vadinasi, iškilus civilizacijai ir įsitvirtinus didmiesčiams, tiek kultūra, tiek asmenybė praranda prasmingos, kūrybingos egzistencijos pamatus. Visa tai atspindi Spenglerio kultūrinės krizės sampratą bei jos pasekmes.

Spengleris neslėpė savo pesimizmo ir nusivylimo esama Vakarų kultūros padėtimi, kuri, jo giliu įsitikinimu, byloja apie kultūros gyvybinės energijos iš-

sekimą ir žmogaus asmens, jo gyvenimo krizę, šitaip suartėdamas su gyvenimo filosofijos tradicija. Jam, kaip ir Schopenhaueriui, buvo visiškai nesuprantamas apgaulingas Vakarų žmogaus optimizmas, kuris buvo paremtas tolimesnės kultūrinės pažangos koncepcija. Jo veikale *Vakarų saulėlydis* kultūrinės krizės

samprata atskleidžia giliai pesimistinę, tragišką Vakarų kultūros žlugimo teoriją. Tokiomis tragiškomis nuostatomis Spengleris buvo ypač artimas Nietzsche's kultūrinei ir gyvenimo pozicijai. Abu vokiečių mąstytojai įvardijo Vakarų kultūros būklę kaip dekadansą ir žmogaus kūrybinių potencialų silpnėjimą.

IŠVADOS

Spenglerio kultūros filosofijoje išskylanti radikali *kultūros* ir *civilizacijos* skirtis žymi sudėtingus civilizacijos istorijos virsmus, kurie atskleidžia gelmines gyveningumą prarandančios Vakarų kultūros krizės priežastis ir padarinius. Keliamos kultūrinė krizės problemos Spenglerio filosofijoje glaudžiai siejasi ne tik su cikliniais kultūros raidos procesais, tačiau ir su žmogaus asmenybe, jo vidiniais kūrybiniais polėkiais, gyvenimo dvasine ir moraline kokybe, gyvenamąja aplinka, vertybinėmis orientacijomis.

Atlikta Spenglerio koncepcijos ir jo pirmtakų bei amžininkų teorijų lyginamoji analizė išryškina svarbius skirtumus tarp kultūros ir civilizacijos. Pirmiausia, kultūra iš tikrųjų apima tai, kas unikalų, natūralu, autentišką, ji nuolat judri ir besiplėtojanti. Kultūros esmė – kūryba ir tapsmas, dvasinio gyvenimo klestėjimas, humaniškumas, individualumas ir asmens laisvė. Civilizacija, priešingai, išskeldama technikos ir intelekto suabsoliutinimą, vis labiau riboja žmogaus kūrybinę laisvę, žymi kultūrinių formų stagnaciją ir žlugimą. Jos esmė – tai technologijos, racionalizmas, pragmatizmas, kai prigimtinį natūralumą ir organiškumą keičia dirbtiniai ir mechaniniai dalykai.

Galiausiai, galime teigti, kad kultūrinės krizės priežastys susijusios su įvairiais visuomeniniais, vertybiniais aplinkos pokyčiais, kuriuos sukelia civilizacijos iškilimas. Kaip to rezultatas ir pasekmė įsigali materializmas, kultūros komercializacija, vartotojiškumas, formuojasi masinė kultūra ir pseudokūryba, kuri slopina kultūros autoritetą ir autentišką kūrybą. Kultūrinė kūryba yra unikali, vertinga, pirmapradiška, kyla iš žmogaus sielos gelmių. Civilizacijoje, kurią valdo intelektas, vietoj autentiškos, originalios kultūrinės kūrybos įsitvirtina pseudokūryba, orientuota į kopijavimą, mėgdžiojimą, siekiant kiekybės ir naudos. Masinės kūrybos produktai, propaguodami mados kultą ir paviršutiniškus vartotojų standartus, destruktiviai veikia autentišką kultūrą, jos formas, kultūros vertę ir galią visuomenėje. Tampa aišku, kodėl Spengleris kultūrą, žyminčią autentiškumą ir kūrybinį aktyvumą, iškelia kaip aukščiausių visuomenės dvasinio ir moralinio išsivystymo stadiją, o civilizaciją, kurią ženklina technika ir intelekto viešpatavimas, sieja su antikultūra, t. y. kultūros baigtimi ir visuomenės tobulėjimo sąstingiu.

Todėl neatsitiktinai kultūros ir civilizacijos santykių prieštarumą Spengleris pagrindžia miesto – megapolio ir

kaimo antiteze. Megapolis yra civilizacijos simbolis, jis pirmiausia susijęs su materialistine žmogaus gyvenimo puse, komfortu, masiniais standartais, kosmopolitizmu, o kaimas, priešingai – su kultūra, dvasine žmogaus gyvenimo puse, tradicijomis, religija, gamta, vertybėmis, individualumu. Kultūra gali gyvuoti tik

natūralioje aplinkoje, todėl Spengleris civilizaciją vertina negatyviai, nes didmiesčių aplinka nulemia autentiškos kultūros regresą ir pabaigą. Ir pagaliau, kultūrinė krizė įvyksta dėl neišvengiamų istorijos ciklų kismo, tai reiškia, kad visos pastangos išvengti kultūros krizės ar sustabdyti kultūros irimą yra bevaisės.

Literatūra ir nuorodos

- ¹ Antanas Maceina, Kultūros filosofijos įvadas. *Raštai*. T. 1. Vilnius: Mintis, 1991, p. 88.
- ² Juozas Girnius, Tauta ir tautinė ištikimybė. *Raštai*. T. 3. Vilnius: Mintis, 1995, p. 45.
- ³ Antanas Andrijauskas, *Lyginamoji civilizacijos idėjų istorija*. Vilnius: Vilniaus Dailės Akademijos leidykla, 2001, p. 474.
- ⁴ Leonidas Donskis, *Moderniosios kultūros filosofijos metmenys*. Vilnius: mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993, p. 23.
- ⁵ Pgl. Oswaldas Spengleris, *Vakarų saulėlydis. Kultūros fenomenas. Kultūra ir civilizacija*. Iš vokiečių k. vertė Eligijus Raila. Vilnius: Gervė, 1999.
- ⁶ Brett Bowden, The ideal of civilisation: Its origins and socio-political Character. *Critical Review of International Social and Political Philosophy* 7(1), 2004, p. 40.
- ⁷ Pitirim Sorokin, *Social Philosophies of an Age of Crisis*. Boston: The Beacon Press, 1950, p. 82.
- ⁸ Oswaldas Spengleris. *Vakarų saulėlydis*, 1999, p. 199.
- ⁹ Klaus Fischer, *History and Prophecy: Oswald Spengler and the Decline of the West*. New York: Peter Lang Publishing, 1989, p. 81.
- ¹⁰ Henry Stuart Hughe, *Oswald Spengler: A Critical Estimate*. New York: Charles Scribner's Sons, 1962, p. 72.
- ¹¹ Plačiau žr. Oswald Spengler, *Man and Technics: A Contribution to a Philosophy of Life* (1931). Trans. Charles Francis Atkinson. New York: Alfred A. Knopf, 1976.
- ¹² Ian James Kidd, Oswald Spengler, Technology, and Human Nature. *Toward New Paradigms. The European Legacy* 17(1), 2012, p. 19–31.
- ¹³ Pgl. Oswaldas Spengleris. *Vakarų saulėlydis*, 1999.
- ¹⁴ Освальд Шпенглер, *Закат Европы*. Москва: Мысль, 1993, с. 135.
- ¹⁵ Oswaldas Spengleris, *Vakarų saulėlydis*. 1999, p. 210.
- ¹⁶ Plačiau žr. Georg Simmel, *Sociologija ir kultūros filosofija*. Iš vokiečių k. vertė A. Lozuraitis. Vilnius: Margi raštai, 2007.
- ¹⁷ Antanas Andrijauskas, *Lyginamoji civilizacijos idėjų istorija*. 2001, p. 465.
- ¹⁸ Plačiau žr. Николай Бердяев. *Смысл творчества. Философия творчества, культуры и искусства*. Т. 1. Москва: Искусства, 1994.
- ¹⁹ Oswaldas Spengleris, *Vakarų saulėlydis*, 1999, p. 212.
- ²⁰ Leonidas Donskis, Oswaldas Spengleris: kultūros morfologija ir tragiška vaizduotė, 2007, p. 271.
- ²¹ Освальд Шпенглер, *Закат Европы*. 1993, с. 92.
- ²² Leonidas Donskis, Oswaldas Spengleris; kultūros morfologija ir tragiška vaizduotė, 2007, p. 272.
- ²³ Tony Bennett, Cultural Studies and the Culture Concept. *Cultural Studies* 29(4), 2005, p. 553–555.
- ²⁴ Oswaldas Spengleris, *Vakarų saulėlydis*, 1999, p. 212.
- ²⁵ Albertas Šveiceris, *Kultūra ir etika*. Iš vokiečių k. vertė Alfonsas Tekorius. Vilnius: Mintis, 1989, p. 45.
- ²⁶ Vesna Stanković Pejnović, The project Skopje 2014 from the perspective of mass culture criticism of F. Nietzsche. *Creativity Studies* 8(1), 2015, p. 58–71.
- ²⁷ Освальд Шпенглер, *Закат Европы*, 1993, с. 377.
- ²⁸ Pgl. Chose Ortega y Gasset, *Masių sukilimas*. Iš ispanų k. vertė E. Treinienė. Vilnius: Mintis, 1993.
- ²⁹ Gábor Kovács, The myth of the wicked city in the cultural criticism of O. Spengler. *Limes: Borderland Studies* 4(1), 2011, p. 69.